

38. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.195. Статистичні та грошові відомості по Чернігівській єпархії за 1916, 1917 рр.: про площу, кількість церков, монастирів, парафій, склад духовенства за 1917 р., про кількість народжень, шлюбів, смертей за 1916 р., про стан сум єпархіального попечительства за 1916 р.; про кухликовий та гаманцевий збір і прибутки з мастків єпархії за 1916 р.
39. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.196. Статистичні та грошові відомості по Херсонській єпархії за 1916 р.: про кількість монастирів, церков, бібліотек, товариств та підприємств при них, про склад духовенства, про кількість народжень, шлюбів, смертей, про рух сум по єпархіальних попечительствах за 1916 р.
40. ДАЧО. – Ф.679. – Оп.12. – Спр.372. Книга прихода денежных сумм и капиталов Алексеевской церкви за 1916-1918 гг. м.Мена Сосницкого уезда.
41. ДАЧО. – Ф.679. – Оп.12. – Спр.370. Клировые ведомости Алексеевской церкви м. Мена. 1910-1916 гг., 1918 г.
42. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.161. Кошторис Департаменту православної церкви на 1918 р. Звіт Чернігівського єпархіального попечительства про надходження, витрати та остачу сум за 1917 р.
43. Отчет об оказании помощи жителям г.Киева, пострадавшим от наводнения в 1917 г. // КЕВ. – 1917. - № 48-49-50. – Часть официальная.
44. Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів і виконавчого комітету київської ради робітничих депутатів. – 1919. – 16 квітня.

Потапова О. Б. Организация благотворительной деятельности православным духовенством Украины в 1917-1920 гг.

В статье рассматривается деятельность православного духовенства Украины в 1917-1920 гг. Сделана попытка выделить направления общественно-важного труда пастырей. Обосновывается идея, что православные священники сыграли заметную роль в сохранении принципов христианской морали и снятии социального напряжения благодаря организации и участию в благотворительности.

Ключевые слова: православное духовенство, благотворительность, опекунские советы, приюты, сироты, военнопленные, беженцы, богадельни.

Potapova O. B. Organization of charity activity of orthodox clergy of Ukraine in 1917-1920

The article discusses the activities of Orthodox clergy in 1917-1920. An attempt was made to assign the definite directions of social important work of pastors. Is the belief that Orthodox priests and clergymen have played a prominent role in preservation of the principles of Christian morality and social equilibrium through organizing and implementing charity activity.

Keywords: Orthodox clergy, charity boards, shelters, orphans, prisoners, refugees, bogadilni.

УДК 281.9

О. А. Альошина

ПОЗИЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ ЩОДО ВНУТРІШНЬОГО УСТРОЮ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ У 20-х рр. ХХ ст.

У статті на основі архівних та опублікованих джерел показано становище та проблеми функціонування Православної церкви на Волині. Розкрито позицію українських громадських діячів щодо проблем церковного життя. Проаналізовано проект внутрішнього устрою та управління Православної церкви, розроблений представниками громадськості.

Ключові слова: Православна церква, асиміляція, громадськість.

Провідниками руху за українізацію православ'я, що розгорнувся на Волині у 20-х рр. ХХ ст., були громадські діячі та представники різних політичних організацій. Вони усвідомлювали вагоме значення Православної церкви у національно-політичних процесах України, а тому розгорнули боротьбу за її незалежнення від Російської православної церкви та врегулювання внутрішнього статусу. Громадські діячі вважали, що здобуття церквою автокефалії сприятиме реорганізації внутрішніх засад діяльності церкви. Актуальність дослідження зумовлена функціонуванням релігії в Україні на сучасному етапі і активною участю громадських організацій та діячів у церковному житті.

Історія Православної церкви на Волині та політика польського уряду щодо її статусу значною мірою висвітлені у вітчизняній історико-релігієзнавчій науці. В історіографічних працях І.Власовського [1], В. Борщевича [2], Б.Савчука [3], Н. Стоколос [4] відображено особливості розвитку українського церковного відродження на Волині у 20-30-х роках ХХ ст., зміст політики польської влади щодо Православної церкви, розкрито питання автокефального статусу та українізації церкви.

На сьогодні частково опубліковані наукові статті, присвячені церковно-релігійному життю Волині, проте і ці публікації свідчать про те, що відсутні праці, які б комплексно висвітлювали зазначену тему.

Саме тому завданнями наукової розвідки стало проаналізувати проблеми функціонування Православної церкви, а також розкрити позицію української громадськості щодо влаштування її устрою.

На початку 1920-х р. у Польській державі проживало близько 4 млн. православних, з них 2,7 млн. українців (70%), решту становили білоруси (28%) та незначний відсоток – росіяни (1,5%) [5, с. 40]. Внутрішній стан Православної церкви повністю залежав від державної політики Польщі. Польська адміністрація намагалася впровадити релігійну і національну асиміляцію, а тому прихильно ставилася до

русофільських тенденцій. З цього приводу газети писали, що «російська орієнтація духовної влади не видається шкідливою, навпаки її широко толерують і навіть підтримують, аби не допустити розвою національної свідомості серед автохтонного православного населення» [6, с. 3]. Проросійські налаштована церковна ієрархія бажала зберегти Православну церкву як частину Російської з відповідними порядками (церковнослов'янська мова богослужіння, видання церковної літератури російською мовою).

Православна церква постала перед низкою проблем, зокрема внутрішньоцерковного характеру. Державна політика уряду виходила з того, що церква повинна стати виразником польської політики, бути обмеженою у правах на власність щодо церковного майна й земель, позбавленою зовнішніх прав і підпорядкованою державній владі [7, с. 206].

30 січня 1922 р. у Варшаві відбувся перший собор православних єпископів, головним завданням якого було питання визначення правового становища церкви в державі шляхом переговорів з польським урядом. На ньому департамент релігійних віросповідань Міністерства віросповідань та народної освіти представив проект «Тимчасових правил про ставлення Уряду Речі Посполитої Польської до Православної Церкви в Польщі» [8, с. 15]. Цей документ визначив синодально-консисторський устрій церкви, якою мав управляти Синод у складі всіх єпископів під керівництвом митрополита. Було встановлено п'ять єпархій: митрополіча Варшавсько-Холмська, Віленська, Поліська, Гродненська і Волинська. Кандидатури на вищі церковні посади повинні були погоджуватися з державними органами. На посаду священників могли бути призначені лише громадяни Польщі, котрі здобули теологічну освіту у визнаних урядом духовних закладах. На державному утриманні мали перебувати парафіяльні священники, єпископи та члени консисторій. Важливою відмінністю становища Православної церкви від Римо-католицької було те, що церковне майно вважалося державною власністю [9, с. 199]. Крім того, ті пастирі, котрі з якихось причин втратили громадянство Польщі або були «небезпечними для держави», повинні бути усунені церковною владою на вимогу міністра віросповідань і народної освіти [10, с. 55].

Позиція, якої дотримувалися різні політичні українські організації, передбачала, безумовно, український характер Православної церкви, устрій – соборний, участь світських осіб у церковному управлінні, незалежність від держави [11, с. 62]. Громадські діячі вважали, що оскільки парафії з українським населенням на її теренах склали 70 відсотків, то українці повинні мати вирішальний голос при вирішенні прав не лише в українських парафіях, а й у справах, що стосувалися всієї Православної церкви в Польщі [12, с. 1].

Прибічники ідеї українізації православного життя розробили конкретний план влаштування Православної церкви в межах Польщі. Проект включав утворення 12 єпархіальних єпископій, який мав стати першим кроком до впорядкування церковного життя. Обґрунтовано було і питання матеріального забезпечення ієрархії. Зокрема, зазначалося, що «стриманість мусіла б бути постійною і необхідною відзнакою кожного правдивого служителя церкви». Основою матеріального утримання пастирів мав бути подушний податок – 1 гріш щомісячно на 2.188000 українського православного населення. Це складало 1800 злотих на кожного з 12 єпископів. Клір мав становити єпископську раду, яка замінить сучасні бездіяльні духовні консисторії і виконуватиме одночасно функції єпископської канцелярії. Як наслідок, вони констатували, що «наш проект цілком змінить весь устрій єпархіального життя і приведе до повної ліквідації всіх отих незлічених канцелярій та ненаситних консисторій... Він передбачає організоване гуртування ширших верств народу коло церкви» [13, с. 14-15].

І в цій справі слід відзначити активну участь А. Річинського, відомого громадського діяча Волині, який виступав за українізацію церковно-релігійного життя. Він та члени Церковного комітету закликали духовенство задуматися над політикою митрополії «нехай духовенство пам'ятає, що до розриву між ним і народом не вільно допустити, бо це грозить руїною Церкви». Вони виступали за те, щоб негайно приступити до реорганізації Волинської і Поліської єпархій. Вони зазначали, що для цього необхідно замінити скомпроментованих вищих урядовців консисторій, а на їх місця призначити українців за походженням. Також слід створити відповідну комісію, яка при кожному призначенні на посаду священника, перевірятиме кандидата на знання української мови та вміння виголошувати проповідь цією мовою. В подальшому організувати для духовенства курси з української мови і пастирського богослів'я; негайно переходити на українську відправу богослужіння і взагалі бути «ближчим до народу, допомагаючи йому у різних громадських, просвітницьких і економічних організаціях». Сільському духовенству слід було звернути увагу на те, що від їх імені виступали наказні благочинні, які не виявляли правдивих намірів священників, тому слід було «подати свій голос, активно виступити проти фальшування його думки і мовчанку свою припинити» [14, с. 22]. Єдиним виходом із такого становища була організація і згуртування нижчого духовенства для спільного відстоювання своїх інтересів.

Враховуючи масштаби зростання народного руху за українізацію церкви, його організатори були рішуче налаштовані боротися зі священниками, які виступатимуть проти руху. Однією із форм боротьби мала стати організація парафіяльних рад, яка поступово переросла б в економічний бойкот з боку парафіян і осуду українського громадянства.

Як результат постала потреба кардинального реформування церковного управління, що зумовило до подальших пошуків концептуальних підходів у вирішенні означеної проблеми. Як результат членами Церковного комітету було розроблено проект «Статуту внутрішнього канонічного устрою Святої Автокефальної Православної Церкви в Польщі», що цілком відповідав рішенням Луцького церковного з'їзду. Цей документ містив доволі радикальні позиції щодо перебудови церкви. У подальшому він мав бути представлений на розгляд Синоду, уряду держави, а також церковного собору [15, с. 14].

Православна церква в Польщі визнавалася автокефальною частиною Вселенської Православної церкви і мала володіти всіма правами і засобами, необхідними для самостійного існування і функціонування згідно із засадами православної віри. Вона не повинна була підлягати жодній владі, окрім власної та Вселенського собору, де вона наділялася правом представництва. Джерелами її церковного права були: Святе Письмо, Святе Передання, постанови семи Вселенських соборів, канони святих апостолів та Святих Отців, постанови власних соборів та майбутніх вселенських, а також місцеві церковні традиції. Найвища церковна влада повинна була належати Краєвому Собору представників духовенства і мирян, який мав скликатися кожних 3 роки, а в разі потреби – частіше. Представникам мирян на соборі мало належати більшість голосів. З кожних 50 тисяч мешканців на собор мало обиратися по 2-3 світські особи і лише одна – духовна. Крім того, на ньому мали бути присутніми єпископи, ректори семінарій, представники військового духовенства та монастирів. Компетенцією собору було вирішення всіх нагальних церковних проблем, зокрема захист православної віри та незалежності церкви, вибори митрополита, справи загального церковного управління, духовної освіти та місіонерства. Собор повинен був розглядати ухвали у справах апеляцій з приводу рішень митрополита, Ради єпископів чи Митрополичої ради [16, арк. 91]. Отже, за цим проектом, єпископат та духовенство не повинні були кількісно переважати над мирянами на соборах. Зрозуміло, що подібна розстановка сил стала б значним кроком у напрямі ствердження засад собороправності в церкві.

Згідно з цим проектом, виконавчою владою у церковному керівництві наділялися митрополит, Рада єпископів та Митрополича рада. Рада єпископів мала складатися з усіх архієреїв Православної церкви і мала скликатися двічі на рік і проводитися під головуванням митрополита. У її компетенції передбачалося: затвердження вибору єпархіальних єпископів, бути першою апеляційною інституцією в догматичних і духовних питаннях, а також виступати судовою інституцією для єпископату. Митрополича рада мала володіти значно більшими повноваженнями, зокрема контролювати діяльність ієрархії церкви. За складом вона нагадувала собор у мініатюрі, включаючи митрополита (голову), двох єпископів за вибором Синоду, делегатів від духовенства (одного) і мирян (двох) від єпархії за вибором єпархіальної ради [17, с. 14]. Таким чином, громадські діячі намагалися реалізувати соборнопорядковий принцип, а саме прагнення мирян брати активну участь в управлінні церквою.

Скликання Митрополичої ради планувалося двічі на рік для «координування і контролю церковного життя» під головуванням митрополита або його заступника. Ця рада повинна була виконувати основні керівні функції та займатися розв'язанням усіх проблем, визначених митрополитом або єпархіальними радами, крім догматичних питань. Останніми повинен був займатися Синод у складі всіх єпископів на чолі з митрополитом. Синодові також належало право затвердження вибраного єпископа [18, арк. 91]. Отже, чітке розмежування виконавчої і законодавчої церковної влади із наділенням мирян широкими повноваженнями та розділення сфер догматичного і канонічного права було радикальним кроком, який базувався на історичних традиціях, та узгоджувалося з практикою Антіохійської та Константинопольської церков.

Крім того, обмежувалося права митрополита, а його повноваження зводилися до офіційного представництва церкви та його верховенства над єпископами. Митрополит мав бути головою на соборі, у Синоді та в Митрополичій раді. Він мав право на візитації єпархій, приймав справи, які передавалися б йому із Синоду чи Митрополичої ради. Допомогати митрополитові була зобов'язана канцелярія, яка безпосередньо підлягала б йому та входила до Митрополичої ради. Але одночасно митрополит ніс би відповідальність за управління церковними справами перед Краєвим собором [19, арк. 91-92]. Отже, за умови реалізації цього статуту, влада митрополита обмежувалася б переважно виконавчими функціями.

Документ передбачав подальшу децентралізацію церкви. Для цього планувалося насамперед збільшити кількість єпархій, щоб наблизити ієрархію до маси мирян, зокрема до оперативного вирішення нагальних регіональних проблем. Внутрішнє життя самих єпархій теж передбачалося реформувати [20, с.170].

Єпархіальна рада складалася з єпископа, двох кліриків і чотирьох мирян, яких обирав єпархіальний собор із представників лише цієї єпархії. До її функцій входило: призначення священників і благочинних, вирішення шлюбних і сімейних питань, управління майном, шкільництво, братствами, видавництвом, доброчинністю, монастирями, бюджетними справами. Рішення єпархіальної ради повинні були ухвалюватися більшістю голосів. Таким чином, єпископ позбавлявся б багатьох владних повноважень, але, як голова цієї ради, він зберігав би вплив на всі церковні справи. Єпархіальний собор мав скликатися двічі на рік у складі єпископа, двох делегатів Митрополичої ради, єпархіальної ради, вікаріїв, представників монастирів. Його вибори повинні були відбуватися по деканатах, кожний із яких делегував би трьох осіб - двох мирян та одного священника .

Єпархії передбачалося поділити на деканати, які мали очолити декани, вибрані єпархіальною радою. Парафіями повинні були керувати настоятелі, котрі обиралися б єпархіальною радою, а єпархіальні єпископи мали їх призначати і висвячувати. Звільнення священників передбачалося на підставі відповідної постанови єпархіальної ради. Кожний настоятель, отримавши повноваження від єпископа на викладання релігії, мав би право бути вчителем у школі відповідної парафії. Все рухоме і нерухоме майно мало бути власністю певної церкви чи монастиря [21, арк. 92].

Для розвитку церковного та релігійно-морального життя передбачалося заснувати церковні братства – парафіяльні і повітові. У кожній єпархії могли також існувати місіонерські комітети, доброчинні інституції. Всі вони мали функціонувати на підставі нормативних статутів, вироблених та ухвалених Митрополичою радою.

Зрозуміло, що церковна влада негативно поставилася до цього проекту. На це вказує низка публікацій у пресі, де містилася його критика: «проект Статуту комітету є проект збурення церковної організації, до чого не додумалися большевики... Цивільна організація мирян, яка розпоряджається духовенством, його обирає, переносить і звільняє, призначає єпископів без жадних ознак влади, єпископів – як лише фахівців у справах канонічних і догматичних, – ніякого відношення не тільки до Соборної, але і до церкви взагалі не має, а є лише блюзнірством і підробленням під церкву» [23, с. 60].

Отже, представники української громадськості розробили проект внутрішнього влаштування Православної церкви в Польщі. За задумом його авторів, він мав стати базою наступного радикального реформування церкви на засадах соборноправності. Позиція громадських діячів, передбачала, український характер Православної церкви, соборноправний устрій, незалежність від держави, тобто характер такої церкви, яка б стала інституційною формою життя українців у Польщі. Проект статуту наділяв українську громадськість величезним впливом на церковне життя, оскільки він давав можливість мирянам брати активну участь у справах церкви.

Джерела та література

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1998. – Т.4. – Ч. 2. – 415 с.
2. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ті роки ХХ ст.): [Монографія]. – Луцьк: Ред.-вид.відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 254с.
3. Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 115 с.
4. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.): [Монографія] / Н. Стоколос. – Рівне : Ліста, 2003. – 480 с.
5. Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 115 с.
6. Санаційна політика і Православна церква // Діло. – 1930. – Ч. 146 (12.512). – 4 липня. – С. 2-3.
7. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.): [Монографія] / Н. Стоколос. – Рівне : Ліста, 2003. – 480 с.
8. Купранець О. Православна церква у міжвоєнній Польщі 1918-1939. / О. Купранець. – Рим, 1974. – 209 с.
9. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.): [Монографія] / Н. Стоколос. – Рівне: Ліста, 2003. – 480 с.
10. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ті роки ХХ ст.): [Монографія]. – Луцьк: Ред.-вид.відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 254с.
11. Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918-1939 рр.) щодо Православної церкви й українців / Н. Стоколос // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 3. – С. 59-81.
12. Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5-6 червня 1927 року / А. Річинський. – Варшава: б.в., 1927. – 19 с.
13. Василенко Д. Проблема Українського єпископату / Д. Василенко // На Варті. – 1925. – № 5-6. – С. 12-15.
14. Комунікат № 8 // Рідна церква. – 1927. – № 1. – С. 20-22.
15. Основний статут внутрішнього канонічного устрою Св. Автокефальної Православної церкви в Польщі // Рідна церква. – 1927. – № 1. – С. 14-25.
16. Державний архів Волинської області. – Ф. 46, оп.9-а, спр. 699, 275 арк.
17. Основний статут внутрішнього канонічного устрою Св. Автокефальної Православної церкви в Польщі // Рідна церква. – 1927. – № 1. – С. 14-25.
18. Державний архів Волинської області. – Ф. 522, оп.1, спр. 1, 133 арк.
19. ДАВО. – Ф. 46, оп.9-а, спр. 699, 275 арк.
20. Кукурудза А. Демократизація православ'я в 20-х рр. ХХ ст.: [Монографія] / А. Кукурудза – Рівне : Видавець Зень О., 2008. – 249 с.
21. ДАВО. – Ф. 46, оп.9-а, спр. 699, 275 арк.
22. З приводу «Статуту Православної церкви в Польщі», оголошеного українським церковним комітетом // Духовний сіяч. – 1928. – № 3; №4; № 5. – С. 60.

Алешина О. А. Позиция общественных деятелей относительно внутреннего устройства Православной церкви на Волыне в 20-х гг. ХХ ст.

В статье на основе архивных и опубликованных источников показаны положение и проблемы функционирования Православной церкви на Волыни. Раскрыта позиция украинских общественных деятелей относительно проблем церковной жизни. Проанализирован проект внутреннего устройства и управления Православной церкви, разработанный представителями общественности.

Ключевые слова: Православная церковь, ассимиляция, общественность.

Alyoshyna O. A. In the attitude of public figures towards the inner organization of the Orthodox Church in Volynia in 20-s of 20 century

In this article the position and problems of functioning of the Orthodox Church in Volynia on the basis of archival sources are highlighted. The attitude of Ukrainian public figures towards the problems of religious life are shown. The project of organization and government of the Orthodox Church, elaborated by the public representatives is analyzed.

Keywords: Orthodox Church, assimilation, public.